

KONFLIKT MIĘDZYPOKOLENIOWY W RODZINIE ZJAWISKO PRZEMOCY WOBEC OSÓB STARSZYCH

KRZYSTOF REJMAN

Abstrakt: Artykuł ten poświęcony jest zagadnieniom związanym ze zjawiskiem stosowania przemocy wobec ludzi starszych przez członków rodziny, do czego przyczynia się często narastający konflikt międzypokoleniowy. Najszybciej powiększającą się populacją w krajach rozwiniętych są osoby mające 80 i więcej lat. Dlatego zapobieganie przemocy wobec ludzi starszych jest bardzo ważnym zagadnieniem w starzejących się społeczeństwach europejskich. Aby w pełni zrozumieć zjawisko przemocy wobec osób starszych należy uwzględnić konflikty międzypokoleniowe jakie mają miejsce w wielu współczesnych rodzinach. Badania wykazują, że w 90 % przypadków stosowania przemocy wobec ludzi starszych sprawcami tych czynów byli członkowie rodziny. W związku z powyższym konieczna jest analiza naukowa, która przyczyniłaby się do lepszego poznania oraz wypracowania metod przeciwdziałania agresji wobec ludzi starszych.

Kluczowe słowa: Konflikt międzypokoleniowy. Przemoc. Starość. Rodzina. Agresja.

Abstract: The article is devoted to the issues connected with the phenomenon of cruel behavior to the elderly by members of a family, which is often caused by an increasing generation gap. The fastest growing population in developed countries are people aged 80 or more. Therefore, preventing any acts of cruelty to the elderly is an essential issue in the ageing European societies. In order to fully understand the phenomenon of cruelty to the elderly, one should consider generation gaps which occur in plenty of contemporary families. Research shows that in 90 % of the cases of cruelty to the elderly the perpetrators were the members of family. That is why, a scientific analysis is necessary which would contribute to the better understanding and finding means to counteract the aggression to the elderly.

Keywords: Generation gap. Cruelty. Elderly. Family. Aggression.

Wprowadzenie

Dla antropologów, takich jak: M. Mead czy S. Riesman, stosunek do człowieka starego stanowi jeden z bardzo istotnych wskaźników dynamiki rozwoju stosunków społecznych. Najwyższą pozycję ludzie starzy mają w społeczeństwach sterowanych tradycją, zwanych postfiguratywnymi oraz wszędzie tam gdzie zasadniczym spoiwem społec-

zeństwa jest przekonanie o nienaruszalności i niezmienności wzorów życia powielanych w każdym pokoleniu. O wysokiej pozycji człowieka starego decyduje fakt, że jest on nośnikiem wiedzy i kultury społeczeństwa, kreatorem i strażnikiem stylu życia młodszych pokoleń.

Natomiast w społeczeństwach, w których liczy się dynamika zmian, sytuacja zmienia się zasadniczo. W takich społeczeństwach pozycja człowieka starego spada nie tylko dla tego, że jego mądrość nie może stanowić drogowskazu dla nowych pokoleń, lecz także ze względu na zrozumiałą jego niechęć do ulegania narastającemu pędowi życia (Hołyst B., 2007).

Problem złego traktowania najbliższych w podeszłym wieku obecny był już w starożytności i wiekach kolejnych. Rzymskie podania mówią zrzucaniu sześćdziesięciolatek z mostu do Tybru, Germanowie zabijali stare i niedołążne osoby, zwłaszcza w czasach głodu. W polskiej literaturze natomiast pojawia się wątek starych rodziców, którzy skazani są na łaskę i niełaskę swoich dzieci. Przybrała ona z czasem formę umowy o dożywotnim utrzymywaniu staruszków przez dzieci, zwanej wysadem lub dożywociem w zależności od regionu kraju. System emerytalny zmienił tę sytuację, zdejmując z rodziny obowiązek utrzymywania seniorów i uwalniając ich od odpowiedzialności za ich byt. Zdawałoby się, iż w wyniku takich działań rodzina została pozbawiona możliwości „rozporządzania” życiem swoich starszych członków, lecz pojawiły się inne formy agresji i dyskryminacji, polegające głównie na dysponowaniu pieniędzmi oraz własnością ludzi starych. (Wawrzyniak J, 2007)

Zapobieganie przemocy wobec osób starszych jest bardzo ważnym zagadnieniem w starzejących się społeczeństwach, chociaż dopiero w ostatnich latach zjawisko to zaczęło być postrzegane jako ogólnosięwiatowy problem. W kwietniu 2002 roku, w Madrycie, wszystkie kraje ONZ przyjęły dokument pod nazwą *United Nation International Plan of Action*, w którym jasno podkreśla się wagę zapobiegania temu problemowi i wskazuje, że ochrona osób starszych przed przemocą należy do Uniwersalnych Praw Człowieka.

Starość nie jest fazą życia, która byłaby w jakiś szczególny sposób chroniona przed przemocą. Ludzie starzy nie są populacją, która z racji zaawansowania w pełnieniu ról czy uczestnictwa w interakcjach społecznych są wolni od agresji. Przeciwnie – z racji wieku, wyraźnym w stanie zdrowia, sprawności fizycznej, znajomości swoich praw, poziomu zależności emocjonalnej i organizacyjnej – coraz częściej

stają się łatwym celem ataków fizycznych i psychicznych. Sprzyja temu zjawisku fakt zanikania w naszym społeczeństwie tradycji związanych z przypisywaniem starszym ludziom szczególnych zasług i wynikającego z nich szacunku. Dodatkowo szybsze niż kiedykolwiek tempo przemian i rozwoju w większości sfer życia sprawia, że ludzie starsi są postrzegani jako grupa odstająca i gorsza od innych. Stąd zrodziło się i rozwinęło zjawisko dyskryminacji ze względu na wiek nazwane ageismem (Wawrzyniak J, 2007).

Ageism zwany również geriatryzmem jest bardzo specyficznym zjawiskiem społecznym związanym z podeszłym wiekiem. Pojęcie ageismu przyjęło się dość powszechnie w piśmiennictwie z zakresu geriatry i stanowi przejaw nastawienia naszej kultury na afirmację młodości. Ludziom w wieku podeszłym można przypisać cechę większej zależności od otoczenia społecznego.

Upředzenie wobec ludzi starych jest definiowane jako łączące się ze sobą procesy deindywidualizacji i dewaluacji oraz pozbawienie starych ich praw i przywilejów. Istnienie upředzeń wobec ludzi starych odmawia im prawa do szacunku i dostępu do możliwości, które są udziałem innych osób a zwłaszcza do członków rodziny.

Zidentyfikowano specyficzny warunek istnienia upředzenia wobec ludzi starych i starzenia się, który nazwano gerontofobią, jest to lęk przed własnym starzeniem się, starzejącymi się ludźmi i skojarzeniami ze śmiercią. Współczesną odpowiedzią na starzenie się i starość jest represja, z czym wiąże się przekonanie, że starość wewnętrznie nie różni się od młodości, poza jej domniemanymi dewiacjami. Konsekwencją jest zaprzeczanie i wypieranie starości, widoczne także w tym, że nie dostrzegamy miejsca starości jako oddzielnego etapu życia z własną specyfiką.

Upředzenie wytwarza w społeczeństwie negatywny obraz ludzi w starszym wieku i obniża ich osobistą ocenę i poczucie własnej wartości. Powszechnie utrzymywane przekonania ograniczają role społeczne i status starych ludzi oraz strukturę ich oczekiwań wobec siebie samych i spostrzeganie własnych możliwości oraz odmawiają im równy szans.

Problem złego traktowania najbliższych w podeszłym wieku obecny był już w starożytności i wiekach kolejnych. Rzymskie podania mówią zrzucaniu sześćdziesięciolatek z mostu do Tybru, Germanowie zabijali stare i niedołężne osoby, zwłaszcza w czasach głodu. W polskiej literaturze natomiast pojawia się wątek starych rodziców,

którzy skazani są na łaskę i niełaskę swoich dzieci. Przybrała ona z czasem formę umowy o dożywotnim utrzymywaniu staruszków przez dzieci, zwanej wysadem lub dożywociem w zależności od regionu kraju. System emerytalny zmienił tę sytuację, zdejmując z rodziny obowiązek utrzymywania seniorów i uwalniając ich od odpowiedzialności za ich byt. Zdawałoby się, iż w wyniku takich działań rodzina została pozbawiona możliwości „rozporządzania” życiem swoich starszych członków, lecz pojawiły się inne formy agresji i dyskryminacji, polegające głównie na dysponowaniu pieniędzmi oraz własnością ludzi starych. (Wawrzyniak J, 2007)

Przemoc wobec osób starszych może być zdefiniowana jako pojedyncze lub powtarzające się działanie, lub brak odpowiedniego działania, występujące w jakiegokolwiek relacji, w której oczekuje się zaufania, a która powoduje krzywdę bądź cierpienie osoby starszej. Może ona przybierać różne formy: przemocy fizycznej, psychicznej, seksualnej, finansowej, a także formę intencjonalnego lub nieintencjonalnego zaniedbania (definicja podana za *The Toronto Declaration on the Prevention of Elder Abuse*).

Anetzberger stwierdza, że przeżyty proces socjalizacji usposabia niektórych do stosowania przemocy wobec osób w podeszłym wieku (a także wobec innych); ludzie ci byli świadkami przemocy i nauczyli się jej używać w dzieciństwie. Wyjaśnienie to oparte jest na teorii społecznego uczenia się- dziecko uczy się stosować przemoc w rodzinie – gwałtowny rodzic jest modelem do naśladowania. Przeżywając frustrację lub gniew, dorosły już osobnik posługuje się wyuczonym zachowaniem i ucieka się do aktów przemocy. Teoria ta doprowadziła do powstania koncepcji „cyklu przemocy”, sugerującej, że dzieci, wobec których stosowano przemoc wyrastają na dorosłych stosujących przemoc wobec własnych dzieci, małżonków, a być może również i swych krewnych w podeszłym wieku (Browne K., Herbert M., 1999).

Sugeruje się, że jeśli dorosłe dziecko pozostaje w konflikcie ze starszym rodzicem lub doświadcza intensywnych negatywnych uczuć, możliwa jest jedna z czterech następujących reakcji:

1. Wciąż opiekuje się rodzicem, doznając intensywnego stresu i negatywnych uczuć tak długo, aż pojawia się przeciążenie, które doprowadza do aktów nadużyć lub unikania kontaktów.
2. Całkowicie unika kontaktów, co prowadzi do fizycznego i emocjonalnego zaniedbania.

3. Opiekuje się przez jakiś czas, a gdy konflikty lub negatywne uczucia się nasilą wycofuje się. Pojawia się ryzyko okresowego maltretowania.
4. Rozpoznaje problem i podejmuje działania w celu rozwiązania konfliktu, kontynuując opiekę ze względu na silną więź i przywiązanie do rodzica.

Przemoc wobec osób starszych w rodzinie

Rodzina to główna scena napięć pomiędzy pokoleniami (nie zawsze przyjmujących postać konfliktu), stanowiących pierwszy etap dokonującej się zmiany pokoleń. Stan napięć pomiędzy pokoleniami rozumiany może być bardzo szeroko – od jawnej kontestacji świata ludzi dorosłych z jego systemem norm i wartości, poprzez wszelkie przejawy młodzieńczego kwestionowania, eksperymentowania i buntu aż po przejawy agresji i przemocy wobec domowników (Wrzesień W., 2003).

Przemoc wobec ludzi starszych przybiera różne formy, zawsze jednak (bez względu na postać) cechuje ją, niestety, niska wykrywalność. Ofiary agresji, często będące członkami najbliższej rodziny – dziadkowie bądź starsi już rodzice – milczą ze strachu przed zemstą, przed pogorszeniem sytuacji, utratą pozycji społecznej przez rodzinę lub z powodu poczucia zależności lub identyfikacji i więzi z bliskim sprawcą" („Przecież to moje dziecko, rodzina”). Innym powodem milczenia jest fakt, iż ofiary są często zamykane w domu, odcinane od otoczenia i świata zewnętrznego, bez dostępu do telefonu, lekarza. To znacznie utrudnia za równo rozpoznanie sytuacji z zewnątrz, jak i zgłoszenie potrzeby pomocy przez ofiarę tym bardziej, że osoby starsze często mają kłopot ze zorientowaniem się, do kogo po taką pomoc się zwrócić.

Odrębnym poważnym problemem jest niedowierzanie oraz doświadczenie lekceważenia ze strony osób trzecich, którym zdołało się powiedzieć, zgłosić swój dramat. Przyczyną może być dość powszechny pogląd, że osoby dopuszczające się przemocy wobec osób najbliższych w podeszłym wieku mogą żyć w ciągłym napięciu i stresie, który wynika z opieki nad często schorowanym i nie w pełni sprawnym człowiekiem. W związku z taką sytuacją przemoc, jakiej się dopuszczają, jest niejako usprawiedliwiona.

Przemoc wobec starszych osób w rodzinie jest trudniejsza do wykrycia niż wobec innych dorosłych, z powodu społecznej izolacji, która

często towarzyszy ludziom starszym. W sytuacji, kiedy słabsi fizycznie, niezdolni do pracy zawodowej rodzice stają się coraz bardziej zależni od dorosłych dzieci, narasta nierównowaga w rozkładzie siły i wzrasta ryzyko krzywdzenia. Ograniczenie bądź niezdolność do podtrzymywania kontaktów społecznych z bliskimi osobami, szczególnie jeżeli z powodu choroby bądź niesprawności starsi nie wychodzą z domu, powoduje, że są oni wyłącznie zdani na swoich opiekunów, do których ich świat się zawęża. To, co się dzieje ze starszymi w domu, zaczyna być chronione przez niewidzialny mur społecznej izolacji. Pomijając wiek, im bardziej samowystarczalny i sprawny jest starszy rodzic, tym mniejsze prawdopodobieństwo krzywdzenia rodzica przez opiekujące się nim dziecko. Z drugiej strony, starsi ludzie, nawet jeżeli są obłożnie chorzy i potrzebują opieki, ale mają siłę w postaci zgromadzonych środków finansowych, używają ich jako przeciwwagi dla swojej słabości fizycznej i utrzymania w ryzach swoich opiekunów.

Niezależnie od toczonych dyskusji, czy przemoc wobec starszych jest specyficzną kategorią, czy też jej mechanizmy są podobne jak wobec innych członków rodziny, skala zjawiska krzywdzenia ludzi starszych jest na tyle duża, że wymaga szczególnej uwagi. Populacja ludzi starszych (powyżej 65 roku życia) jest szczególnie podatna na wszelkie formy przemocy. Poza izolacją społeczną wynika to z pogorszonego stanu zdrowia fizycznego, gorszego funkcjonowania intelektualnego, braku wsparcia rodzinnego i ze strony społeczności. Ludziom w starszym wieku trudno jest nieraz zwrócić się o pomoc z powodu braku sił, a często także dlatego, że czują się winni, że nie potrafili dostatecznie dobrze wychować własnego dziecka i nauczyć go szacunku do siebie. Przejmując odpowiedzialność za agresywne zachowanie dziecka. Ze wstydu pozostają w odosobnieniu.

Aby w pełni zrozumieć zjawisko przemocy wobec osób starszych należy uwzględnić: kulturowy kontekst jego występowania, różnice związane z postrzeganiem ról damsko-męskich w danej społeczności oraz grupy starszych osób, które w szczególnie sposób narażone są na przemoc – np. osoby w bardzo podeszłym wieku, z funkcjonalnym upośledzeniem, kobiety czy osoby biedne. W *The Toronto Declaration on the Prevention of Elder Abuse* zwraca się uwagę na kilka istotnych zagadnień związanych ze zjawiskiem przemocy wobec osób starszych.

- Brak reakcji w przypadku rozpoznania przemocy wobec osób starszych jest często spowodowany brakiem odpowiednich narzędzi prawnych.

- Zapobieganie przemocy wobec osób starszych wymaga zaangażowania wielu środowisk społecznych.
- Pracownicy służby zdrowia pierwszego kontaktu odgrywają zasadniczą rolę w reagowaniu na przemoc wobec osób starszych – choć, paradoksalnie, to oni często nie rozpoznają tych przypadków.
- Edukacja i rozpowszechnianie informacji za pośrednictwem mediów mają istotne znaczenie w przeciwdziałaniu przemocy wobec osób starszych – dotyczy to zarówno edukacji profesjonalistów, jak i całego społeczeństwa (przełamywanie tabu i obalanie stereotypów istniejących w stosunku do ludzi starszych).
- Przemoc wobec osób starszych jest problemem uniwersalnym. Badania pokazują, że występuje ona zarówno w krajach rozwiniętych, jak i rozwijających się.
- Sprawca przemocy jest najczęściej znany ofierze – najczęściej przypadków przemocy ma miejsce w środowisku rodzinnym (Niebieska linia, 2003).

W codziennych kontaktach można wyróżnić dwa rodzaje orientacji wobec starszych ludzi – litościwą i protekcyjną oraz obronną, niedostatecznie uważną, pozbawioną szacunku i odsuwającą od siebie ich sprawy. Z racjonalnego punktu widzenia takie uprzedzenia nie mają uzasadnienia, ponieważ ci którzy czerpią korzyści z dyskryminowania ludzi starych, pewnego dnia sami będą starzy.

Sprawcami przemocy wobec osób starszych najczęściej są krewni, z którymi ofiara wspólnie zamieszkuje. Sprawcy to albo małżonkowie w podeszłym wieku, albo dzieci w średnim wieku. Spośród innych krewnych można wymienić rodzeństwo, zięciów lub synowe, wnuki, siostrzeńców lub bratanków obojga płci.

W kilku badaniach doniesiono, że częściej stosują przemoc krewni płci żeńskiej, gdy tymczasem w innych stwierdzono, że to zazwyczaj mężczyźni-sprawcy przemocy maltretują swoich krewnych w podeszłym wieku. Są autorzy, którzy uzyskali dane wskazujące na to, że kobiety i mężczyźni w równym stopniu są sprawcami przemocy wobec krewnych w starszym wieku.

Badania potwierdzają związek pomiędzy występowaniem zaburzeń u sprawcy i maltretowaniem osób w podeszłym wieku. Zadaniem funkcjonariuszy policji około 30 % ofiar przemocy stwierdziło, że ich krewni stosujący przemoc mają problemy natury psychicznej lub emocjonalnej. Jednak zdecydowana większość sprawców jest zdrowa psychicznie.

Badacze przemocy wobec starszych zwykle przyjmują podobne założenie: sprawcy przemocy są opiekunami swych krewnych i z tego powodu znajdują się w sytuacji stresowej. Nie znajduje ono jednak jednoznacznego potwierdzenia, gdyż na przykład Wolf oraz Pillemer donosili o przypadkach przemocy, w których sprawcy byli zależni od swoich krewnych w podeszłym wieku pod względem finansowym i mieszkaniowym.

Grafstrom, Nordberg i Wimblad twierdzą, że maltretowanie starszych jest spowodowane wysokim poziomem stresu opiekujących się nimi osób, mającego związek z wewnętrznymi bądź zewnętrznymi okolicznościami opieki. Gdy stres wynika z okoliczności wewnętrznych, to zwykle uwarunkowany jest napięciami i obciążeniami osoby opiekującej się. Przyczyny stresu spowodowane okolicznościami zewnętrznymi są z reguły środowiskowe. W każdej z tych sytuacji przeciążenie stresem pojawia się wówczas, gdy umiejętności i zasoby, jakimi dysponuje jednostka, nie wystarczają do radzenia sobie z postrzeganymi czy rzeczywistymi wymaganiami. Jeszcze jedną cechą, którą bierze się pod uwagę, wyjaśniając występowanie przemocy wobec osób w podeszłym wieku, jest nadużywanie alkoholu narkotyków (Browne K., Herbert M., 1999).

Programy przeciwdziałania przemocy wobec osób starszych – Niebieska Linia

Statystyki mówią o tym, że ludzie starsi najczęściej stają się ofiarami przemocy psychicznej (69 % zgłaszanych przypadków) i fizycznej (ponad 40 %) oraz zaniedbania (50 %). Sprawcy dopuszczają się także wyrzucania starszych bliskich z mieszkań (3 %) oraz zabierania im pieniędzy i innych własności (7 %) (Mazur J., 2002). Podłożem aktów zarówno fizycznych, jak i psychicznych jest przemoc o wymiarze ekonomicznym – zabieranie (i często przepijanie) emerytury, zawładnięcie mieszkaniem, ignorowanie potrzeb osoby starszej, dotyczących leczenia, zakupu leków, a nawet pożywienia, lecz także zakaz kontaktów, wychodzenia z domu, dostępu do łazienki czy pokoju z telewizorem. Odbiera się im także prawo do podejmowania decyzji, posiadania tajemnic, spraw osobistych, co staje się sferą poniżania, upokorzeń. Sprawcami tych wszystkich działań okazują się być najczęściej dzieci ofiar (81 %), partnerzy (10 %) i dalsi krewni (6 %). Najczęściej są to osoby nadużywające alkoholu lub uzależnione od substancji psychoak-

tywnych, bezrobotne, zamieszkujące z osobą starszą z powodu braku innego rozwiązania; małżonkowie lub krewni nie radzący sobie z trudnościami opieki, nie przygotowani w żaden sposób do zajmowania się osobą starszą, chorą czy niesprawną.

Odpowiedzią na te przerażające statystyki stał się stworzony i realizowany w Pogotowiu „Niebieska Linia” program „Starszy Pan i Starsza Pani” Jego niekwestionowaną zaletą jest udzielanie pomocy nie tylko ofiarom, lecz również ich opiekunom, będących często sprawcami. Istota pomocy niesionej w ramach Programu opiera się na zrozumieniu specyficznych sytuacji, jakie mają miejsce w życiu ofiar oraz na modyfikowaniu tej pomocy w zależności od trudności, będących w dużym stopniu indywidualnymi. Poważną barierą w tego rodzaju działaniach pomocowych i terapeutycznych okazał się brak wiedzy o skali i zasięgu przemocy wobec ludzi starszych z przyczyn, które zostały już wymienione. Inną, nie mniej ważną, okazała się konieczność łączenia wiedzy z różnych dziedzin, potrzeba wieloaspektowych kompetencji, doświadczenia w rozwiązywaniu niestandardowych problemów, wkraczając w prywatne, często intymne życie dorosłych ludzi. Celem programu było nie tylko niesienie pomocy ofiarom przemocy, zapobieganie tym aktom poprzez rozwiązania możliwe do przyjęcia przez pokrzywdzonych, ale również motywowanie otoczenia do reagowania na sygnały ofiar oraz uwrażliwienie społeczeństwa na to zjawisko. (Wawrzyniak J, 2007)

Zoznam bibliografických odkazov

Niebieska Linia 5/28/2003 ISSN 1507-2916

WAWRZYNIAK J, (2007), *Socjologiczne i psychopedagogiczne aspekty przemocy*, Łódź, ISBN 978-83-7405-254-2.

BROWNE K., HERBERT M. (1999), *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Warszawa, ISBN 83-86103-94-9.

WRZESIEŃ W. (2003), *Jednostka – rodzina – pokolenie. Studium relacji międzypokoleniowych w rodzinie*, Poznań, ISBN 83-232-1305-4.

BABURA-MADEJ W., DOBRZYŃSKA-MASTERHAZY A. (2000), *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków, ISBN 83-233-1384-9.

HÖLYST B. (2007), *Socjologia kryminalistyczna. Tom 1*, Warszawa, ISBN 978-83-7334-772-4.

MAZUR J. (2002), *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*. Warszawa 2002. ISBN 83-88149-84-9.

✉ **Doc. dr Krzysztof Rejman**
Państwowa Wyższa Szkoła Techniczno – Ekonomiczna
im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu
ul. Czarnieckiego 16, 37-500 Jarosław
Tel. 606279385
E-mail: krejman@poczta.onet.p